

Losos labský v historických záznamech a v současnosti II.

V prvním dílu příspěvku (2010, 4: 178–182) byly popsány zaznamenané dějiny labské populace lososa obecného (*Salmo salar*) do přelomu 18. a 19. stol. Během samotného 19. stol. docházelo na českých řekách k četným změnám, souvisejícím s intenzivním nástupem industriální společnosti. Důsledkem byly i změny ve složení ichtyocenóz, včetně vyhynutí labských lososů. Později, s příchodem zájmu o sportovní rybářství, rostl zájem širší občanské veřejnosti o stav řek a rybích populací, což vedlo i ke snaze o obnovu migrace lososů.

Příčiny postupného oslabování lososí populace se pokoušeli analyzovat už různí autoři v 19. stol. (např. A. Frič ve vícero pracích, K. Klostermann 1910). Jednoznačně prokazatelná příčina tehdy nebyla stanovena, možností bylo ale zvažováno více.

- Za první možnost úbytku byla pokládána doprava dřeva na Otavě a jejích zdrojnicích. Ta se skutečně po uvedení Vchynicko-tetovského kanálu do provozu (1801) na celé trase do Prahy a Hamburku výrazně zvýšila.

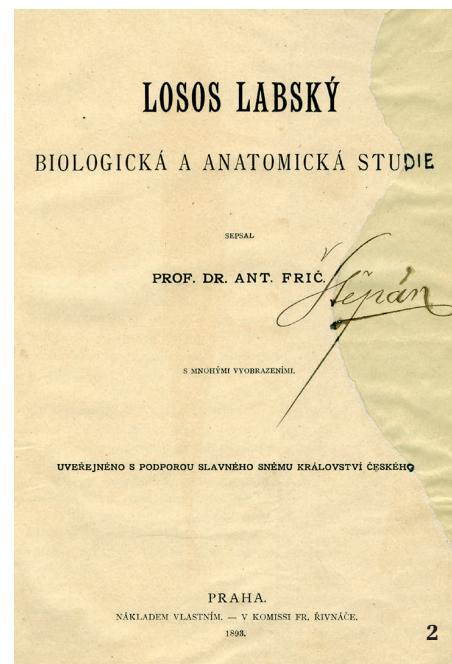
- Jako druhý zdroj nesnází se uvádělo průmyslové znečištění řek, které právě během 19. stol. postupně rostlo. V případě horní Vltavy např. výrobou celulózy.

- Za třetí, dosti jednoznačně patrnou příčinu byl již tehdy považován nadměrný lov lososů na tahové cestě, přičemž jeho důsledky byly ovšem stále vnímány spíše jako omezení lovu ve vlastním revíru než jako limit pro celou populaci.

Bez ohledu na ne zcela jasné příčiny postupného mizení se o záchranu lososa labského, jak byli jedinci z labské populace nazýváni, pokusil zoolog Antonín Frič (1832–1913; obr. viz Živa 2010, 5: LXXIV). Jeho záchranná operace, která by dnes byla chápána jako posilování tehdejších

ší populace, trvala 30 let a bylo během ní vysazeno přes 10 000 000 mladých jedinců převážně rýnského původu. Nicméně praxe ukázala, že tato myšlenka morálně předešla svou dobu. Výsledkem totiž bylo nejen zlepšení stavu populace, ale hlavně zvýšený počet ulovených lososů na mnoha tradičních lokalitách, zejména v pražských lososnicích.

A. Frič na to reagoval v r. 1879 hořce znějící zmínkou na adresu těch, kterým stabilizace lososí populace měla přinést užitek: „Všeobecně odpověděno mým snahám zřízením asi dvanácti nových stanic pro lapání lososů, při kterých se chytalo bezohledně, co kdy přišlo. Rybáři mají jen zdvořilá slova a ujištění, ale skutečně vydatné podpory nedostalo se mi nikde. Pokládám jsem si za velkou zásluhu, že k mému návrhu Pražská městská rada do nové smlouvy nájemné přijala ustanovení, že v měsících říjnu, listopadu a prosinci chytání lososů zastaviti se má, avšak nařízení zůstalo pouze na papíře, ve skutečnosti byly přístroje pro chytání lososů v uplynulých dvou letech též po celý říjen v činnosti, aniž by kdo od úřadu bezohledného nájemce pro nedodržení smlouvy k odpovídání pohnal. Se vzpurnou lhostejností prodávají se k vytření způsobilé

ryby, jejichž maso bezcenné jest, na trhu, a drahocenné jikry se zahazují.“

Nelze na tomto omezeném prostoru informovat o všem, co badatelsky i v oboru praktické druhové ochrany A. Frič vykonal, vše důležité je ale popsáno v jeho studii Losos labský, která vyšla r. 1893. Její náklad nebyl velký a nabízí se otázka, zda by studie neměla být pro svůj velký význam reeditována nebo jakkoli jinak zpřístupněna širší veřejnosti.

Počátek druhové ochrany

První ochranu lososa, nepočítáme-li pouze nepřímou doloženou (viz v 1. části článku citovaný dopis Benigny Kateřiny z Lobkovic z 2. dubna 1643) a jako ochranné opatření jistě nemíněné stanovení výše k lovu používaných lososích plůtků, přinesl nový Rybářský zákon pro Zemi českou z r. 1883. Ten stanovil dobu hájení lososa od 15. listopadu do 31. prosince. Tato ochrana, navíc komplikovaně vymahatelná, nechránila lososy táhnoucí na trdliště celoročně a její účinek se tedy z dnešního pohledu jeví jako sporný.

Navíc se začala postupně realizovat hrozba, kterou lze označit za čtvrtou příčinu úbytku populace. Šťastné období, kdy Vltavu alespoň v úseku pod Prahou nepřetínaly jezy, skončilo na přelomu 19. a 20. stol. Různé vysoké jezy, sloužící k využití vodní energie stály na českých řekách po staletí a tah lososí populace nepochybně omezovaly. Ta však vlivem dříve popsaných okolností stále přežívala. Předstupněm definitivní pohromy se v 19. stol. staly projekty říčních regulací a zejména snaha o splavnění obou řek Vltavy i Labe pro říční čluny o výtlačku až 1 000 tun. Jezy nové konstrukce a nebývalé výšky znesnadňovaly lososí tah mimořádnou měrou. Budované rybí přechody se projeví jako nefunkční, a tak se zánik lososí populace zdál být zcela neodvratný.

V letech 1897–1905 vzniklo mezi Prahou a Mělníkem pět jezů moderní konstrukce. První z nich postavený v letech 1897–99 v Klecanech zmiňuje v souvislosti se zhoršujícím se stavem početnosti lososů také Karel Klostermann (1910):

„O lososu zde nemluví, ten ve stojaté vodě vůbec nevydrží, v tekoucí pak dosáhne druhého nebo třetího roku a stav se strdlicí, do moře se odstěhuje. Vraceli-li se kdy lososi z moře do řek, do nichž potěr jejich býval vpouštěn, na příklad u nás do Otavy, nyní dojísta už se jich mnoho nevrací, ježto jimka pod Klecany jim zatarsila cestu; po regulaci řek pak vůbec už nepřijdou k nám a budou žítí už jen ve vypravování starších lidí. Ještě r. 1896 bylo jich uloveno v Sušici 258 a pod a nad Dolním Rejštejnem skoro tolikéž; nejmenší měli váhu šesti, největší 14–15 kilogramů. Tyto lovy zapadly na věky.“

Dalšími jezy zmíněné pětice byly Trója (1899–1902), Dolany, jinak také Libčice (dokončeno 1901), Miřejovice (1900–03)

Tab. 1 Přehled úlovků lososů na jezu v Praze – Štvanici (Andreska 1977)

rok	úlovek [kg]	poznámka
1922	322	
1923	35	
1924	53	
1925	116	
1926	1 326	369 jedinců
1927	1 742	

a Vraňany (1902–05). Jezy svou konstrukcí a výškou splavňovaly Vltavu, ale lososům cestu v podstatě znemožňovaly. Z r. 1900, tedy z doby této fáze splavňování Vltavy a Labe, pochází článek z časopisu Vesmír nepovzbudivého názvu Losos český na vymření. Článek je sice anonymní, jeho autorem však mohl být těžko někdo jiný než A. Frič. Ačkoli bylo podle tohoto anonyma v letech 1871–1900 vypuštěno do našich řek 10 milionů kusů lososa, nyní je „vyhlídka plná na vymizení lososa našeho“.

Další fáze splavňování pak následovala, v letech 1910–14 byly zbudovány stupně Litoměřice, Lovosice, Roudnice, Mělník a Obříství na Labi a Štvanice v Praze na Vltavě (obr. 6). V té době, přesně r. 1914, navrhl přední rybářský odborník Josef Kafka řešení, které se nám po bezmála 100 letech jeví jako fatální chyba a omyl. Patrně pod dojmem projednávaných projektů na stavbu přehrad na Otavě, pravděpodobně však také pod tlakem stavitelů jezů i investora, což byl již tehdy stát, doporučil nepokračovat v budování rybích přechodů na nově stavěných hrázích. Přehradu pod Pískem, z nichž jedna měla být 18 m vysoká, již ale nebyly nikdy realizovány. Od r. 1915 pak bylo od stavby rybích přechodů definitivně upuštěno.

1 Pstruží líheň v obci Stožec situovaná na Teplé Vltavě a využívaná k líhnutí lososa obecného (*Salmo salar*) při prvních pokusech o posílení jeho populace. Podle A. Friče (1893)

2 Titulní strana Fričovy studie Losos labský z r. 1893

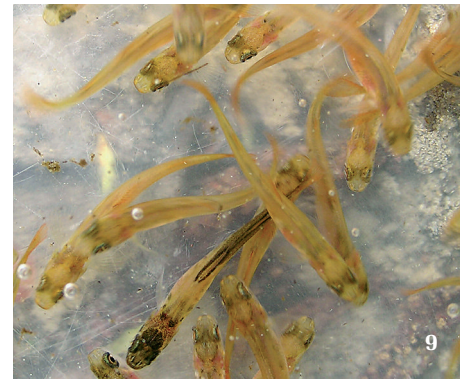
3 Funkční slup k lovu ryb fotografovaná v 60. letech 20. stol. Z archivu Jiřího Andresky

4 Divoká Orlice, už Bohuslavem Balbínem kolem r. 1680 popisované trdliště lososů. Foto Jan Andreska

5 Porybný Matěj Hlavsa (1895–1978), poslední lovec lososů na panství Žichovice na řece Otavě. Z archivu Jiřího Andresky

6 Štvanice, jeden z vysokých jezů moderní konstrukce bránících lososímu tahu. Foto Jan Andreska

Není snadné najít příčiny další vlny přechodného zlepšení stavu lososí populace, přesto ale konstatujeme, že se v letech 1922–27 dostavily roky se silným lososím tahem. Snad tento jev souvisel s obdobím první světové války, kdy celkový ekonomický pokles zřejmě vedl ke spuštění jezů. Zákon stále umožňoval lov, a tak četnost výskytu dokumentují údaje o úlovcích. Z Prahy jsou známy úlovky Prvního rybář-

ského klubu, uvedené obvykle bohužel jen v kilogramech (tab. 1). Lov se konal pod novým a vysokým Štvanickým jezem. I na jiných místech své tahové cesty byli v té době lososi loveni, přičemž situace labsko-vltavské populace se navenek zdála být zcela stabilní.

Je pozoruhodné, že tehdy publikovaná ichtyologická práce (Schönfeld a Pytlík, Ryby našich vod, 1926) se o lososech právě v době popsaných velkých tahů zmiňuje téměř v minulém čase a hovoří o nepatrném lovu v důsledku vodních staveb a znečištění. Jako by na přítomnost lososů v našich vodách autoři již rezignovali.

Zánik a návrat

Ponenáhlu se ale schylovalo k definitivní katastrofě, a tou se stala stavba přehrady Střekov. Ta proběhla v letech 1923–35, přičemž jejím cílem mělo být zejména splavnění Labe v oblasti střekovských peřejí. Součástí přehrady byl rybí přechod, který se ale kvůli nedokonalému projektu výsledně projevil jako nefunkční právě pro lososy. Do oblasti nad Střekovem pak od jeho napuštění pronikali jednotliví lososi pouze náhodně, což se okamžitě projevilo na celém toku Labe i Vltavy. Podle zaznamenaných vzpomínek porybného Matěje Hlavsy (obr. 5) z Žichovic na Otavě ulovil v r. 1935 poslední lososy svého života, celkem 8 jedinců, a od té doby už žádného neviděl.

Varováním před příliš vysokou konstrukcí hráze měla být situace dlouhodobě známá z blízké Ohře. Tato původně lososí řeka o svoji populaci přišla v souvislosti se stavbou příliš vysokého jezu při budování pevnosti Terezín (přibližně r. 1780). Poté, co byl na tomto jezu péčí A. Friče instalován 26. 4. 1885 rybovod (což bylo dobové označení rybích přechodů), lososi okamžitě reagovali na nabídku cesty a už 27. dubna byli pozorováni první jedinci přeskakující jez v Lounech. Tato

ochota přijmout funkční přechod po 105 letech přerušení tahové cesty dává i dnešku jistou naději.

Přehrada pod Střekovem zůstala téměř 30 let po směru toku poslední přehradou na Labi, v letech 1957–59 byla ale postavena hráze v německém Geesthachtu, těsně nad Hamburkem. Tato příčná překážka znamenala definitivní přerušování migrační cesty lososů i dalších tažných mihulců a ryb v Labi. Byla sice od počátku vybavena rybím přechodem, zároveň je ale jisté, že se tah lososů zastavil už 10 let před její realizací. Stavbě geesthachtské hráze tak předcházely definitivně poslední údaje o přítomnosti táhnoucích lososů na českém území. Z r. 1947 pochází zmínka o úlovcích pod Střekovem a poslední literární údaj o výskytu lososa o hmotnosti 1,3 kg u nás uvádí F. Volf (1954) 14. 11. 1948 z Lovosic. Na německém úseku Labe byl poslední losos uloven v r. 1947 u Pirny. Poslední zaznamenaná strdlice, bohužel bez dochovaného dokladového exempláře, byla chycena r. 1953 v Sušici.

Návratu lososů musela předcházet a také předcházela změna poměrů na dolním Labi. První změna byla politická, po bouřlivém podzimu r. 1989 došlo v r. 1990 k opětovnému sjednocení Německa. Za této situace nejednou stálo za to uvažovat o reintrodukčním projektu. Také bylo jasné, že ochrana druhu musí být koordinována po celé tahové cestě, což je podmínka, která platí bez výjimky pro všechny migrující populace. U řady druhů, např. ptáků, se takové ochrany dosahuje velmi nesnadno. U labské populace lososů šlo ovšem o podmínku zcela nespornou. V rámci programu INTERREG II byl vyhlášen program repatriace lososa LACHS 2000. Zároveň při přestavbě jezu v Geesthachtu dokončené r. 1998 vznikla nová velkoryse řešená podoba levobřežního rybího přechodu. Aktuálně (2010) se navíc zahajují práce na stavbě druhého rybího

7 Řeka Kamenice – lokalita skýtající naději obnově populace lososa obecného

8 Lososí jikry v rybí líhni

9 Lososí plůdek z líhně připravený k vysazení do přírody

10 Migrant (samec) lososa obecného ulovený v Kamenici 30. 10. 2002. Snímky M. Štambergové, pokud není uvedeno jinak

přechodu na pravém břehu řeky. Do přítoků německého úseku Labe bylo podle publikovaných údajů za prvních 9 let projektu (1994–2003) vysazeno 2 900 000 jedinců ve stáří plůdku (obr. 9).

Do projektu se aktivně zapojil i Český rybářský svaz – Severočeský územní odbor, od r. 2000 se na něm účastní i Správa národního parku České Švýcarsko. V intervalu let 1997–2010 bylo do řeky Kamenice vysazeno 2 808 500 jedinců ve stáří plůdku (Urych 2008, též ústní sdělení Urych 2010). Jikry byly importovány ze Švédska, z populace žijící v řece Lagan v jižním Švédsku, líhnutí dosud probíhalo v Německu.

Pět let po prvním vysazování byli 30. 10. 2002 při kontrole úseku řeky Kamenice odchyceni čtyři migrující dospělí jedinci (tři samci a jedna samice, délka 703–865 mm), kteří s pravděpodobností hraničící s jistotou pocházeli z první reintrodukční vlny. V dalších letech byla přítomnost lososů v Čechách mimo jakoukoli pochybnost zjištěna vizuálně. Zatím zde nebylo potvrzeno tření migrujících ryb, protože vysazované strdlice nejsou značkovány a nelze je tedy rozlišit od narozelených už ve volné přírodě.

Kamenice a Ploučnice, labské přítoky ústící pod Střekovem, byly a jsou logickým prostředím pro počátek reintrodukce. Mezi vymřením nebo lépe vyhubením lososů a jejich návratem po repatriaci ale nastala další významná změna, zcela devastující tahové možnosti lososů, a tou

10

byla výstavba vltavské kaskády a řady dalších přehrad.

Zatím je nesnadné si vůbec představit na Střekově přechod akceptovaný táhnoucími lososy (totiž ani druhý nově postavený přechod lososům patrně neumožňuje překonat hráz, jejich přítomnost v něm nebyla monitoringem doložena, viz znameňitá studie M. Prchalové a kol. 2006). Určitým náznakem funkčního využívání přechodu mohl být úlovek dospělé jikrناčky v řece Ohři nad Doksanským jezem z 31. 12. 2004. To je ovšem úlovek ojedinělý a nesnadno interpretovatelný. Všichni ostatní lososi, včetně nejčerstvějších dvou pozorování z července 2010 (soutok Labe a Ploučnice, dále Labe a Bíliny), pocházeli z úseku Labe nebo jeho přítoků ústících pod střekovskou hrází.

Je pro mě jen velmi komplikovaná představa přechodů nutných k obousměrnému překonání vysokých hrází Slapské údolní nádrže a nad ní položené Orlické údolní nádrže. Příčných překážek, přehrad a jezů

různé výše navíc aktuálně existuje na původně lososích řekách daleko více, a potenciální tahové cesty jsou tak přerušeny na mnoha místech. Jejich doplnění o skutečně funkční lososí přechody se tudíž zdá být něčím velice vzdáleným v čase.

Losos se přesto nesporně stal vlajkovým druhem ochrany ichtyofauny Labe, do značné míry pak druhem deštníkovým – v souvislosti s jeho ochranou jsou tedy chráněny také biotopy a tahové cesty dalších tažných rybích druhů. Navíc vnímání ochrany přírody ve skutečně moderních společnostech se mění a možnosti technické i ekonomické možná v čase posílí do té míry, že přehradní hráže budou nakonec přece jen vybaveny vyhovujícími rybími přechody.

Podle Státního programu ochrany přírody a krajiny ČR se počítá s výstavbou rybích přechodů na Labi po Brandýs nad Labem (celkem 10 staveb), dále s 10 stavbami na řece Kamenici a zprůchodněním 13 jezů na Ohři od soutoku s Labem po

Nechranickou přehradní nádrží. V dalších fázích bude pak pro lososy upravena řeka Ploučnice a ve vzdálenějším časovém horizontu několika desítek let bude snahou zpřístupnit původní lososí trdliště na řece Orlici. V současnosti se upřednostňují přechody blízké přírodě, nejčastěji typu zvaného bypass. I proto si vysoké hráže přehrad na Vltavě na realizaci úprav umožňujících rybám vplout do Otavy nejspíše ještě nějaký čas počkají.

Lososí populace v české kotlině přes veškerou ochranu a péči stále zůstává velmi zranitelná. Její budoucnost, odpovídající významu tohoto druhu, a zejména rozšíření tahových možností, se tak zcela jistě stává předmětem dlouhodobé diskuze. Jejím východiskem by ale měla být nejprve myšlenka, že si labští lososi zaslouží lidskou péči, podporu a ochranu. Pouze tak by mohl být náležitě naplněn ušlechtilý odkaz Antonína Friče.

Vyšlo v Nakladatelství Academia

Radek Mikuláš: Ledové Čechy

1

Uvážíme-li, jak dlouho a jak intenzivně už je česká příroda objevována umělci, poutníky, turisty a různými oborovými specialisty, udiví nás tvrzení, že kniha – průvodce Ledové Čechy popisuje a zobrazuje přírodní zajímavosti, které zatím z velké části unikaly pozornosti. Její autor si však již před mnoha lety, převážně při bruslení ve volné přírodě, všiml, že ploché ledy na hladinách řek, rybníků, údolních nádrží a dalších typů vod jsou neméně krásné než třeba zamrzlé ledopády a jezy. Na většině obrazů a fotografií vidíme led na hladině jako šedou plochu, ale málokoho napadlo podívat se na detail, na texturu ledu.

Radek Mikuláš, geolog a průkopník českého dálkového bruslení, zde objevil nečekanou plejádu zajímavých tvarů. K tomu, abychom je viděli i my, nepotřebujeme být zdatnými sportovci. Co však potřebujeme, je vodítko, co, kde a za jakého počasí vlastně hledat. Průvodce nabízí odpovědi právě na tyto otázky a navíc přidává mnoho informací o geologických základech české krajiny, živé přírodě kolem vod a o jejich využití člověkem. Součástí některých textů jsou původní pozorování vzniku ledových jevů. Podobná publikace dosud nevyšla v žádné zemi na světě.

1 Ledová ozdoba nad zamrzlou hladinou Lipenské nádrže vzniká z kapek vody prolačených skrz kameny např. při poryvech větru daleko od břehu. Foto R. Mikuláš